

*Кулакова Н. В.,**кандидат юридичних наук, доцент,
професор кафедри кримінології та кримінально-виконавчого права
Національної академії внутрішніх справ*

ОСОБЛИВОСТІ ОХОРОНИ ОБ'ЄКТІВ КУЛЬТУРНОГО НАДБАННЯ В УКРАЇНІ

Анотація. Статтю присвячено дослідженню кримінально-правової охорони об'єктів культурної спадщини в Україні. Збереження і примноження культурного надбання забезпечується системою правових та організаційно-управлінських заходів, що регулюються Конституцією України, ратифікованих парламентом України міжнародними конвенціями, законодавчими актами щодо забезпечення збереження культурних надбань, серед яких – закони України «Про охорону культурної спадщини», «Про охорону археологічної спадщини», «Про музеї та музейну справу», «Про вивезення, ввезення та повернення культурних цінностей» та іншими нормативними актами. У статті досліджується правова охорона об'єктів культурної спадщини в Україні; аналізується законодавство, яким передбачається та гарантується охорона культурної спадщини; визначається співвідношення понять «культурна спадщина», «культурні цінності», «культурне надбання».

Законом України «Про культуру» визначено правові засади діяльності та регулювання суспільних відносин, що пов'язані зі збереженням культурної спадщини та культурних цінностей. Також цим законодавством передбачено використання терміна «національне культурне надбання», під яким розуміється сукупність унікальних культурних цінностей, об'єктів культурної спадщини, що мають виняткове історичне значення для формування культурного простору України. Критерії визначення культурної спадщини і культурних цінностей відрізняються фізичними відмінностями об'єктів. Але, незважаючи на застосування різних понять у нормативно-правових документах у сфері охорони культурного надбання нашої держави, основним завданням цих законів є система заходів їх охорони. Метою нормативно-правового забезпечення охорони культурної спадщини є захист і збереження культурного надбання як основи національної культури.

Особливістю правового регулювання охорони культурної спадщини є те, що у вітчизняному законодавстві використовуються поняття «культурне надбання», «культурна спадщина», «культурні цінності», «археологічна спадщина».

Ключові слова: культура, культурне надбання, культурна спадщина, культурні цінності, охорона, культурної спадщини, об'єкти охорони культурної спадщини.

Правова охорона об'єктів культурної спадщини досліджувалася у різних галузях права, а саме: вивчалися особливості цивільно-правової охорони культурної спадщини (О.П. Сергєєв, С.Г. Долгов, А.П. Фоков, М.В. Васильєв, І.В. Савельєв), міжнародно-правовий захист культурних цінностей (М.М. Богуславський, Л.М. Галенська, С.Н. Молчанова, Л. Прессуїр (Франція), І. Сейдел-Хохенвелдерн (Австрія)) особливості розслідування кримінальних правопорушень,

що посягають на об'єкти культурної спадщини (Р.В. Асейкін, В.В. Базелюк, Є.П. Гайворонський, Т.Г. Каткова, Т.В. Каткова, О.С. Кофанова), адміністративно-управлінські аспекти охорони пам'яток культури (А.М. Артюнян, Н.Д. Бобоедова, В.Я. Настюк та ін.).

Незважаючи на значний внесок вітчизняних та зарубіжних учених, особливості охорони культурного надбання потребують подальшого наукового дослідження, оскільки ситуація, що склалася в державі, потребує постійного реагування на різноманітні загрози, пов'язані з посяганням на об'єкти культурного надбання. Важливість заходів такої охорони зумовлена тим, що вона являє собою систему правових, організаційних, фінансових, матеріально-технічних, містобудівних, інформаційних та інших заходів з обліку, запобігання руйнуванню або заподіяно шкоди, забезпечення захисту, збереження, утримання, відповідного використання, консервації, реставрації, ремонту, реабілітації, пристосування та музеєфікації об'єктів культурної спадщини [2].

Така діяльність передбачає не лише застосування різноманітних організаційно-управлінських заходів запобігання, а й насамперед удосконалення правового регулювання такої охорони. Тільки спільна діяльність всіх інститутів держави, а саме правоохоронних органів, Міністерства культури України, територіальних громад в особі органів місцевого самоврядування, громадськості, сприятиме ефективності запобіжних заходів. Необхідно звернути увагу на те, що саме на органи виконавчої влади покладається збереження культурного надбання на території України, охорону культурної спадщини, захист історичного середовища, збереження Музейного фонду України, Державного бібліотечного фонду України, Національного архівного фонду України, фільмофонду та їх постійне поповнення сучасними творами мистецтва [1].

Законом України «Про культуру» визначено правові засади діяльності держави у сфері культури, що передбачають регулювання суспільних відносин, які пов'язані зі створенням, використанням, розповсюдженням, збереженням культурної спадщини та культурних цінностей і спрямовані на забезпечення доступу до них [1]. Культура є сукупністю матеріального і духовного надбання певної людської спільноти (етносу, нації), нагромадженого, закріпленого і збагаченого протягом тривалого періоду, що передається від покоління до покоління, включає всі види мистецтва, культурну спадщину, культурні цінності, науку, освіту та відображає рівень розвитку цієї спільноти [1].

Метою нормативно-правового забезпечення охорони культурної спадщини є захист і збереження культурного надбання як основи національної культури [2]. Велике значення полягає

у тому, що законодавець застосовує узагальнююче поняття «національне культурне надбання», під яким розуміється сукупність унікальних культурних цінностей, об'єктів культурної спадщини, що мають виняткове історичне значення для формування культурного простору України [1]. Але вітчизняне законодавство передбачає також охорону й інших об'єктів культурного надбання, а саме археологічної спадщини, пам'яток культурної спадщини, документів та унікальних документів Національного архівного фонду. Усі зазначені об'єкти передбачають систему заходів із боку держави, що спрямовані на їх охорону. Необхідно звернути увагу на те, що законодавцем було введено в обіг поняття «вітчизняний (національний) культурний продукт», під яким розуміються культурні блага і культурні цінності, створені (надані) вітчизняним виробником [1], але потрібно зазначити, що такий об'єкт, як культурне благо, не передбачає кримінально-правової охорони.

Під культурною спадщиною розуміється сукупність успадкованих людством від попередніх поколінь об'єктів культурної спадщини [2]. До таких об'єктів¹, відповідно до вітчизняного законодавства, належать нерухомі об'єкти (об'єкти, які не можуть бути перенесені на інше місце без утрати його цінності з археологічного, естетичного, етнологічного, історичного, архітектурного, мистецького, наукового чи художнього погляду та збереження своєї автентичності) та рухомі предмети (які пов'язані з нерухомими об'єктами культурної спадщини: елементи, групи елементів об'єкта культурної спадщини, що можуть бути відокремлені від нього, але становлять із ним єдину цілісність і відокремлення яких призведе до втрати археологічної, естетичної, етнологічної, історичної, архітектурної, мистецької, наукової або культурної цінності об'єкта).

Окремим видом об'єктів культурної спадщини виділяється «пам'ятка культурної спадщини», до яких належать об'єкти, які занесено до Державного реєстру нерухомих пам'яток України [3; 4], або об'єкти, які взято на державний облік до Державного реєстру нерухомих пам'яток України.

В основу виділення об'єктів культурної спадщини покладено принцип виділення властивостей предмета, що характеризують його історико-культурну цінність як критерій охорони. Предметом охорони об'єкта культурної спадщини є характерна властивість об'єкта культурної спадщини, що становить його історичну та культурну цінність, на підставі якої цей об'єкт визнається пам'яткою.

Не лише Законом України «Про охорону культурної спадщини» передбачено регулювання відносин у сфері збереження культурного надбання, а й Законом України «Про вивезення, ввезення та повернення культурних цінностей» [10] передбачено систему заходів у сфері обігу та охорони культурних цінностей. Відповідно до Закону, під культурними цінностями розуміються об'єкти матеріальної та духовної культури, що мають художнє, історичне, етнографічне та наукове значення і підлягають збереженню, відтворенню та охороні відповідно до законодавства України, а саме: оригінальні художні твори живопису, графіки та скульптури, художні композиції та монтажі з будь-яких матеріалів, твори декоративно-прикладного

¹ Відповідно до закону, об'єкт культурної спадщини – визначне місце, споруда (вигір), комплекс (ансамбль), їхні частини, пов'язані з ними рухомі предмети, а також території чи водні об'єкти (об'єкти підводної культурної та археологічної спадщини), інші природні, природно-антропогенні або створені людиною об'єкти незалежно від стану збереженості, що донесли до нашого часу цінність з археологічного, естетичного, етнологічного, історичного, архітектурного, мистецького, наукового чи художнього погляду і зберегли свою автентичність [2].

і традиційного народного мистецтва; предмети, пов'язані з історичними подіями, розвитком суспільства та держави, історією науки і культури, а також такі, що стосуються життя та діяльності видатних діячів держави, політичних партій, громадських і релігійних організацій, науки, культури та мистецтва; предмети музейного значення, знайдені під час археологічних розкопок; складові частини та фрагменти архітектурних, історичних, художніх пам'яток і пам'яток монументального мистецтва; старовинні книги та інші видання, що становлять історичну, художню, наукову та літературну цінність, окремо чи в колекції; манускрипти та інкунабули, стародруки, архівні документи, включаючи кіно-, фото- і фонодокументи, окремо чи в колекції; унікальні та рідкісні музичні інструменти; різноманітні види зброї, що має художню, історичну, етнографічну та наукову цінність; рідкісні поштові марки, інші філателістичні матеріали, окремо чи в колекції; рідкісні монети, ордени, медалі, печатки та інші предмети колекціонування; зоологічні колекції, що становлять наукову, культурно-освітню, навчально-виховну або естетичну цінність; рідкісні колекції та зразки флори і фауни, мінералогії, анатомії та палеонтології [2].

Таким чином, в українському законодавстві сформувався норми-дефініції, що регулюють відносини у сфері охорони культурної спадщини та культурних цінностей. Для яких характерні певні ознаки: 1) фізична природа (хоча в Законі України «Про культуру» передбачено також охорону, збереження «нематеріальної культурної спадщини»², що є складовим елементом культурної спадщини); 2) зв'язок із певними історичними подіями або з тривалим періодом часу від моменту їх створення; 3) наявність естетичних властивостей; 4) зацікавленість у їх збереженні (про це свідчить належність до Державного реєстру нерухомих пам'яток України або об'єкт культурної спадщини береться на державний облік відповідно до законодавства, а також відповідно до Конвенції про охорону всесвітньої культурної і природної спадщини 1972 р. Всесвітній комітет культурної спадщини формує «Список всесвітньої спадщини» [5]). Об'єкти, що входять до зазначеного Списку, належать до найбільш цінних, а тому повинні охоронятися більш ретельно); 5) ці предмети визначаються як унікальні; 6) вони інколи не мають чітко вираженого грошового еквіваленту (безцінні).

Чинне кримінальне законодавство передбачає відповідальність за посягання на окремі об'єкти культурного надбання, а саме: на культурні цінності, культурну спадщину, пам'ятки культурної спадщини, археологічну спадщину та документи чи унікальні документи Національного архівного фонду.

Стаття 201 КК України «Контрабанда». Основним безпосереднім об'єктом контрабанди є встановлений порядок переміщення через митний кордон України товарів та інших предметів, указаних в диспозиції ч. 1 ст. 201 КК України. Під товарами розуміється будь-яке рухоме майно, у тому числі й культурні цінності, під якими розуміються об'єкти матеріальної та духовної культури, що мають художнє, історичне, етнографічне та наукове значення і підлягають збереженню, відтворенню та охороні відповідно до законодавства України. Предметом контрабанди можуть бути як культурні цінності України, так

² Нематеріальна культурна спадщина – звичаї, форми показу та вираження, знання, навички, що передаються від покоління до покоління, постійно відтворюються спільнотами та групами під впливом їхнього досвіду, оточення, взаємодії з природою, історії та формують у них почуття самобутності та наступності, сприяючи, таким чином, повазі до культурного розмаїття і творчості людини [1].

і культурні цінності інших держав. Суб'єкт злочину загальний, навіть і той, що користується правом дипломатичного імунітету. Дії службової особи, що сприяла незаконному переміщенню культурних цінностей через митний кордон, наприклад співробітники митниці, прикордонної служби, судноплавці, кваліфікуються за ч. 2 ст. 201 КК України.

Кваліфікуючими ознаками є вчинення злочину за попередньою змовою осіб, особою, яка була раніше засуджена за ст. 201 КК України, або службовою особою з використанням службового становища.

Стаття 298 КК України «Незаконне проведення пошукових робіт на об'єкті археологічної спадщини, знищення, руйнування або пошкодження об'єктів культурної спадщини». Безпосереднім об'єктом злочину є суспільна моральність у сфері духовного та культурного життя, а додатковим обов'язковим безпосереднім об'єктом є відносини власності. Правовий режим права власності на об'єкти культурної спадщини, які є предметом злочину, встановлюється законами та підзаконними нормативно-правовими актами. Пам'ятка культурної спадщини – об'єкт культурної спадщини, який занесено до Державного реєстру нерухомих пам'яток України [2]. Усі пам'ятки археології, як рухомі, так і нерухомі, є державною власністю. Відповідно до Закону України «Про охорону культурної спадщини», усі об'єкти культурної спадщини незалежно від форм власності відповідно до їхньої археологічної, естетичної, етнологічної, історичної, мистецької, наукової чи художньої цінності підлягають реєстрації шляхом занесення до Державного реєстру нерухомих пам'яток України за категоріями національного та місцевого значення пам'ятки. Порядок визначення категорій пам'яток устанавлюється Кабінетом Міністрів України [2].

Об'єктивний бік злочину, що передбачений ч. 2 ст. 398 КК, характеризується обов'язковими ознаками дії та наслідками. Під діями розуміється знищення, руйнування або пошкодження об'єктів культурної спадщини, а під наслідками – часткова або повна втрата цінності об'єкта культурної спадщини. Частина 3 ст. 298 КК передбачає відповідальність за посягання саме на пам'ятки національного значення³, яким притаманні особливі історичні, культурні характеристики, що відповідають критерію автентичності. А ч. 4 ст. 298 КК [6] передбачає відповідальність за посягання на пам'ятки археології⁴. Законодавець зазначив, що злочин «учиняється з метою пошуку рухомих предметів, що походять з об'єктів археологічної спадщини».

Злочин вважається закінченим із моменту вчинення дій, а саме осіб, які проводять незаконні археологічні розкопки⁵, інші земляні чи підводні роботи, здійснюють археологічну розвідку⁶.

³ Об'єкти культурної спадщини незалежно від форм власності відповідно до їхньої археологічної, естетичної, етнологічної, історичної, мистецької, наукової чи художньої цінності підлягають реєстрації шляхом занесення до Державного реєстру нерухомих пам'яток України за категоріями національного та місцевого значення пам'яток [2].

⁴ Археологічна спадщина України – сукупність об'єктів археологічної спадщини, що перебувають під охороною держави та пов'язані з ними території, а також рухомі культурні цінності (археологічні предмети), що походять з об'єктів археологічної спадщини [7].

⁵ Археологічні розкопки – вид наукового дослідження археологічної спадщини, спрямований на пошук і вивчення археологічних залишків на території об'єкта археологічної спадщини, що здійснюється шляхом систематичного обстеження земної чи підводної поверхні та включає земляні і підводні роботи, наслідком яких може бути часткове або повне руйнування досліджуваного об'єкта [7].

⁶ Археологічна розвідка – вид наукового дослідження археологічної спадщини, не пов'язаний із руйнуванням культурного шару (окрім обмеженого шурфування для

Суб'єктивний бік злочину характеризується умисною формою вини. Винний усвідомлює суспільний небезпечний характер свого діяння. Суб'єкт злочину, передбаченого ч. ч. 1–4 ст. 298 КК, – загальний, ч. 5 ст. 298 – спеціальний – службова особа [6].

Стаття 298-1 КК України «Знищення, пошкодження або приховування документів чи унікальних документів Національного архівного фонду». Об'єктом злочину є суспільна моральність у сфері духовного та культурного життя, а предметом, відповідно до ч. 1 ст. 298-1, – документи Національного архівного фонду [8]. Правовий режим регулює відносини, пов'язані зі зберіганням документів чи унікальних документів Національного архівного фонду. Національний архівний фонд – це сукупність архівних документів, що відображають історію духовного і матеріального життя Українського народу та інших народів, мають культурну цінність і є надбанням Української нації. [8].

Архівний документ – це документ незалежно від його виду, виду матеріального носія інформації, місця, часу створення і місця зберігання та форми власності на нього, що припинив виконувати функції, для яких був створений, але зберігається або підлягає зберігання з огляду на значущість для особи, суспільства чи держави або цінність для власника також як об'єкт рухомого майна. Документи Національного архівного фонду – це архівні документи, культурна цінність яких визнана відповідною експертизою та які підлягають державному обліку і зберігання [8].

Об'єктивний бік злочину передбачає такі ознаки: дії (знищення чи пошкодження), причинний зв'язок та наслідки (повна чи часткова втрата цінності документа Національного архівного фонду) або тільки діяння (приховування) [9].

Національний архівний фонд – сукупність архівних документів, що відображають історію духовного і матеріального життя Українського народу та інших народів, мають культурну цінність і є надбанням Української нації [8]. Суб'єктивний бік злочину характеризується умисною формою вини. Винний усвідомлює суспільно небезпечний характер свого діяння. Суб'єкт злочину, передбаченого ч. ч. 1, 2 ст. 298-1 КК України, – загальний, а ч. ч. 3, 4 ст. 298-1 – спеціальний – службова особа [9].

Таким чином, вітчизняне кримінальне законодавство передбачає охорону об'єктів культурної спадщини, але сьогодні в ньому відсутній захист такого соціального блага, як культурне надбання, яке є сукупністю унікальних культурних цінностей, об'єктів культурної спадщини, що мають виняткове історичне значення для формування культурного простору України. На нашу думку, необхідним є не лише включення в систему кримінально-правової охорони категорії «культурне надбання», а й охорони «оточуючого природного середовища», яке є складовим елементом культурного надбання і являє собою природні або спільні творіння людини та природи, а також території, що включають археологічні пам'ятки, місця, які являють собою видатну універсальну історичну, естетичну, етнологічну, антропологічну цінність із погляду науки або мистецтва.

Література:

1. Про культуру : Закон України від 14 грудня 2010 р. № 2778-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2778-17#Text>.

визначення товщини культурного шару) об'єкта археологічної спадщини і спрямований на виявлення, локалізацію (картографування), інтерпретацію об'єктів археологічної спадщини, уточнення даних про вже відомі об'єкти археологічної спадщини [7].

2. Про охорону культурної спадщини : Закон України від 08 червня 2000 р. № 1805-14. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1805-14/card2#Card>.
3. Про впорядкування справи обліку та охорони пам'яток архітектури на території Української РСР : Постанова КМ УССР від 24 серпня 1963 р. № 970. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/970-63-%D0%BF#Text>.
4. Порядок визначення категорій пам'яток : Постанова КМ УССР від 22 травня 2019 р. № 452. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/452-2019-%D0%BF#n9>.
5. Про охорону всесвітньої культурної і природної спадщини : Конвенція від 16 листопада 1972 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/995_089.
6. Кримінальний кодекс України від 5 квітня 2001 р. № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>.
7. Про охорону археологічної спадщини : Закон України від 18 березня 2004 р. № 1626-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1626-15#Text>.
8. Національний архівний фонд та архівні установи : Закон України від 24 грудня 1993 р. № 3814-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3814-12/card2#Card>.
9. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / Д.С. Азаров, В.Г. Гришук, А.В. Савченко та ін. ; за заг. ред. О.М. Джужі, А.В. Савченка, В.В. Чернєя ; 2-е вид., перероб. і доп. Київ : Юрінком Інтер, 2018. С. 685.
10. Про вивезення, ввезення та повернення культурних цінностей : Закон України від 21 вересня 1999 р. № 1068-XIV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1068-14#Text>.

Kulakova N. Specifics of law protection of cultural heritage objects in Ukraine

Summary. The article is about the legal protection of cultural heritage objects in Ukraine. Preservation and multiplication of cultural heritage is provided by the system

of legal, organizational and administrative measures regulated by the Constitution of Ukraine, international conventions ratified by the Parliament of Ukraine, legislative acts on preservation of cultural heritage, among which are the Laws of Ukraine «On protection of cultural heritage», «On protection of archaeological heritage», «On museums and museum business», «On export, import and return of cultural property» and other normative acts. The article examines the criminal law protection of objects of cultural heritage; analyzes legislation which provides and guarantees the protection of cultural heritage; defines the ratio of the concepts of «cultural heritage», «cultural property», «cultural patrimony».

The Law of Ukraine «On Culture» establishes the legal basis for the activities and regulation of social relations related to the preservation of cultural heritage and cultural property. This legislation also provides for the use of the term national cultural heritage, which is understood as the totality of unique cultural values, objects of cultural heritage, which have exceptional historical significance for the formation of the cultural space of Ukraine. The criteria for defining cultural heritage and cultural property differ in physical differences between the objects. But despite the application of different concepts in normative legal documents in the sphere of protection of cultural patrimony of our state, the main task of these laws is the system of measures of their protection. The purpose of the legal protection of cultural heritage is the protection and preservation of cultural patrimony as the basis of national culture.

A specific feature of the legal regulation of cultural heritage protection is that domestic legislation uses the concepts of 'cultural patrimony', 'cultural heritage', 'cultural property' and 'archaeological heritage'.

Key words: culture, cultural patrimony, cultural heritage, cultural property, protection, cultural heritage, objects of cultural heritage protection.